

Gregory M. Shreve, Erik Angelone (red.), *Translation and Cognition*, Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, American Translators Association Scholarly Monograph Series XV, 381 stron (recenzja książki)

Recenzowana pozycja jest zamierzoną koncepcyjnie kontynuacją znakomitej książki *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*, wydanej w 1997 roku. Kontynuacja wydaje się ze wszech miar uzasadniona, ponieważ z jednej strony psycholingwistyczne mechanizmy operacji tłumaczeniowych są przedmiotem bardzo wielu debat i opracowań, a z drugiej strony dystans czasowy pozwala dostrzec nowe zjawiska i nowe trendy w badaniach nad przekładem. Książka jest obszerna – składa się z 14 artykułów oraz wprowadzenia. Artykuły umieszczono w trzech rozdziałach: pierwszy poświęcony jest innowacjom natury metodologicznej (6 artykułów), drugi stanowi omówienie obecnie pojawiających się paradygmatów badawczych (3 artykuły), natomiast trzeci prezentuje podejście integrujące badania procesu przekładu i kognitywistyki (5 artykułów).

Część pierwszą rozpoczyna artykuł E. Angelone, który analizuje proces rozwiązywania problemów przez pryzmat „niepewności” (*uncertainty*) tłumacza w zetknięciu z napotkanymi problemami tłumaczeniowymi. Autor analizuje metakognitywne modele zachowań tłumaczy (1 profesjonalnego i 3 studentów studiów przekładowych) występujące na poziomie tekstu, etapów rozwiązywania problemów oraz etapów procesu tłumaczeniowego. Autor zauważa potrzebę zwiększenia liczby osób uczestniczących w badaniu (trudno dokonywać generalizacji na podstawie wyników uzyskanych przez 4 uczestników badania, w tym tylko jednego profesjonalnego tłumacza), podkreśla również różnice w przetwarzaniu informacji wynikające z różnego poziomu wiedzy eksperckiej u tłumaczy. Kolejne dwa artykuły – B. Dragsted oraz G.M. Shreve’a, I. Lacruz i E. Angelone – odnoszące się do wykorzystania takich metod badawczych, jak np. śledzenie ruchu gałek ocznych (*eye-tracking*) w tłumaczeniu w fazie rozumienia tekstu wejściowego i generowania tekstu wyjściowego – z zastosowaniem różnych zmiennych – ponownie potwierdziły występowanie różnic w przetwarzaniu informacji u tłumaczy o różnym stopniu doświadczenia (przy czym w drugim artykule różnice te były znacz-

nie mniejsze z uwagi na fakt, że uczestnikami badania byli wyłącznie studenci studiów przekładowych). Uwagę na różnice w doświadczeniu i wiedzy, a zatem na rozróżnienie pomiędzy tłumaczami profesjonalnymi a osobami spoza tej kategorii zwracają także w swoim artykule A.F. Rydning i Ch.M. Lauchaud. Za pomocą zintegrowanego systemu badawczego (EYE-to-IT, łączącego śledzenie ruchów gałek ocznych i pracę na klawiaturze) dochodzą oni do wniosku, że tłumacze profesjonalni wykazują się znacznie większą kreatywnością. Zarówno F. Alves i in., jak i S. O'Brien w swoich artykułach podkreślają wagę zastosowania nowych technologii w badaniach nad przekładem (śledzenie ruchów gałek ocznych, długość trwania fiksacji na jednym elemencie czy też ruchów rąk w czasie pracy na klawiaturze) oraz w ocenie jakości rozumienia tekstu, skuteczności generowania tłumaczonego tekstu jak również efektywności mechanizmów kognitywnych (np. potencjału pamięci operacyjnej).

Druga część książki, skupiona wokół tematów i paradygmatów badawczych, obejmuje trzy artykuły, w dużej mierze poświęcone istotnemu zagadnieniu wiedzy eksperckiej tłumaczy. Od podejścia koneksjonistycznego wychodzi R.M. Martin, aby następnie wysunąć tezy odzwierciedlające tendencje integrujące badania empiryczne, teorie przekładu, czynniki psycho-kognitywne i społeczne, które razem pozwalają na uzyskanie holistycznej perspektywy postrzegania przekładoznawstwa z pozycji kognitywnych. Podobnie integrujące ujęcie można dostrzec w artykule G. Hansen. Natomiast R. Jääskeläinen analizuje pojęcie wiedzy eksperckiej (*expertise*), które w ostatnich kilku latach zyskało niezwykle na znaczeniu w badaniach przekładoznawczych. Autorka zadaje bardzo ważne pytanie o możliwość stawiania znaku równości między tłumaczem profesjonalnym a tłumaczem ekspertem. Wyciągnięte przez nią wnioski prowadzą do tezy o reinterpretacji pojęcia „profesjonalista” w odniesieniu do tłumacza. Różnice w przetwarzaniu informacji, stopień automatyzacji, segmentacji tekstu czy automonitoring wyraźnie pokazują, że pojęć „profesjonalista” i „ekspert” nie można używać zamiennie. Opisują one bowiem wprawdzie zbliżone, ale jednak różniące się mechanizmy operowania wiedzą i doświadczeniem.

Trzecią część książki, traktującą o integracji badań nad procesem przekładu i naukami kognitywnymi, otwiera artykuł K.A. Ericssona o wiedzy eksperckiej w przekładzie ustnym. Autor przywołuje tu pojęcie celowych ćwiczeń (*deliberate practice*, Ericsson 1993), zmierzających do osiągnięcia coraz wyższego stopnia specjalizacji i doskonalenia własnego warsztatu oraz umiejętności. Zwraca on uwagę na niezbyt dużą liczbę badań empirycznych dotyczących rozwoju wiedzy eksperckiej, brak korelacji między percepcją jednostki jako eksperta (z racji np. posiadanego wykształcenia) a obiektyw-

nymi wskaźnikami reprezentatywnych czynności. Ponadto niezwykle dużą rolę w osiągnięciu coraz to wyższych etapów rozwoju wiedzy eksperckiej odgrywa motywacja. Wiedzą ekspercką zajmuje się również B. Moser-Mercer, korelująca w swoim artykule wyniki badań nad przekładem ustnym z badaniami neurofizjologicznymi. To kolejny artykuł, w którym wyraźnie podkreśla się, że między niedoświadczonymi i doświadczonymi tłumaczami istnieją różnice w przetwarzaniu informacji i operowaniu wiedzą. Neurofizjologiczne badania obrazowe pozwalają na określenie etapów aktywacji korowej wraz z procesem uczenia się. Plastyczność struktur mózgowych, zmieniających się na skutek celowych ćwiczeń (Ericsson 1993), oraz reakcji na nabywanie umiejętności, to niezwykle istotne warunki w definiowaniu rozwoju wiedzy eksperckiej. Autorka stwierdza, że najistotniejszymi czynnikami procesów myślowych z punktu widzenia tłumaczenia ustnego są funkcje kontrolne, reprezentacje myślowe i system wiedzy operujący w pamięci długotrwałej oraz procesy przetwarzania informacji w krótkotrwałej pamięci operacyjnej. A zatem zmiany w przetwarzaniu informacji i zasobach kognitywnych tłumacza wynikające z realizowania nabytych umiejętności prowadzą do funkcjonalnych i strukturalnych zmian w funkcjonowaniu mózgu, zarówno w obszarach odpowiedzialnych za kontrolę wykonywanych czynności, jak i w obszarach charakterystycznych dla danej domeny reprezentowanej wiedzy. Podobną tematyką neurofizjologicznych powiązań między przekładem ustnym i pisemnym w mózgach osób bilingwalnych zajmują się B.J. Diamond oraz G.M. Shreve. Ich artykuł stanowi obszernie omówienie wyników uzyskanych dzięki nowoczesnym metodom badawczym, czyli badaniom neuroobrazowym, takim jak rezonans magnetyczny, pozytronowa tomografia emisyjna (PET), elektroencefalografia (EEG), badania potencjałów wywołanych (ERP), spektroskopia w bliskiej podczerwieni (fNIR) czy też badanie akcji serca. Artykuł M. Stamenova i in. traktuje o optymalizacji dostępu leksykalnego w trakcie procesu tłumaczeniowego, zwłaszcza w odniesieniu do wyrazów pokrewnych. Zamykający książkę artykuł S. Halverson stanowi swojego rodzaju klamrę spinającą analizy i wnioski dotyczące przekładoznawstwa z perspektywy kognitywnej. Autorka zwraca uwagę na rosnące znaczenie wykorzystania takich narzędzi metodologicznych jak wspomniane wyżej programy do śledzenia pracy na klawiaturze w trakcie tłumaczenia, pozwalające na jednoczesne gromadzenie danych językowych zarówno w kontekście procesu ich przetwarzania, jak i produktów tychże procesów. Podkreśla również niezbędną jej zdaniem dywersyfikację metod badawczych w badaniach empirycznych nad przekładem z pozycji paradygmatu kognitywnego. Na końcu książki znajdują się obszernie noty o autorach artykułów, a także indeks pojęć.

Książka *Translation and Cognition* to pozycja istotna z punktu widzenia nowych tendencji i rozwoju dyscypliny. W artykułach – bogato ilustrowanych danymi statystycznymi, wykresami, zrzutami ekranowymi pokazującymi pracę programów typu „eye-tracking” i „key-logging” (śledzenie ruchów gałek ocznych oraz praca na klawiaturze) – można zaobserwować dwa wyraźne nurty. Pierwszy to podkreślenie znaczenia nowych technologii badawczych, drugi natomiast – to wyraźny zwrot w kierunku wiedzy eksperckiej.

Dzięki empirycznym obserwacjom procesu tłumaczeniowego, zastrzegając oczywiście fakt, że nie mamy wglądu w procesy umysłowe, a ocenie poddawany jest raczej tylko rezultat tychże procesów i mechanizmów, możemy przeanalizować pracę tłumacza, czyli rozumienie i produkcję tekstu oraz gromadzenie (oraz eksternalizację) informacji i ich przetwarzanie.

Powtarzającym się problemem w badaniach nad ekspertami – co widać zresztą w artykułach poświęconych temu zagadnieniu – jest niewielka liczba uczestników takich badań, a zatem generalizowanie wniosków jest obciążone pewną dozą ryzyka (pisała o tym również Englund Dimitrova 2005). W związku z tym powstaje pytanie, czy wiedza ekspercka jest wartością absolutną, czy też raczej terminem względnym. Inną kwestią wartą zastanowienia jest podnoszony w badaniach (np. Ericsson 2006) fakt, że doświadczenie – które określane jest mianem jednego z podstawowych filarów wiedzy eksperckiej – nie zawsze jest dobrym predyktorem osiągnięcia sukcesu w danej sytuacji tłumaczeniowej. Kolejną sprawą, stosunkowo nagminnie pomijaną nie tylko w artykułach omówionych powyżej, ale w ogóle w literaturze przedmiotu, jest mierzalna jakość owego doświadczenia (piszą o tym m.in. Siren i Hakkarainen 2002, Englund Dimitrova 2005).

W podsumowaniu można stwierdzić, że powyższa pozycja stanowi istotny przyczynek do dyskusji nad stanem badań współczesnego przekładoznawstwa, w syntetyczny i interesujący sposób pokazuje nowe tendencje i nie ucieka od stawiania ważnych pytań dotyczących perspektyw badawczych.

Ewa Kościółkowska-Okońska
(Toruń)

Literatura

- Danks, J.H. i in., (red.), 1997, *Cognitive Processes in Translation and Interpreting*, London-New Delhi.
- Englund Dimitrova, B., 2005, *Expertise and Explicitation in the Translation Proces*, Amsterdam-Philadelphia.

- Ericsson, K.A., Krampe, R.T., Tesch-Römer, C., 1993, „The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance”, [w:] *Psychological Review*, vol. 100(3), s. 363-406. Ericsson, K.A., (red.), 2006, *The Cambridge Handbook of Expertise and Expert Performance*, Cambridge.
- Siren, S., Hakkarainen, K., 2002, „Expertise in Translation”, [w:] *Across Languages and Cultures*, S. Tirkkonen-Condit, R. Jääskeläinen (red.), vol. 3, s. 71-82.

